

Encyclopædica Britannica;

ELLER, ET ANTAL

FREMSTILLINGER

OM

de fkiønne og nyttige

V I D E N S K A B E R,

I HVILKE DISKURSER

diverse Phænomeners

BESKRIVELSER & FORKLARINGER gives

TILLIGE MED

adskillige befunderlige og færdeeles OBSERVATIONER, ^{o^a}
i Øst og Vest

ILLUSTREREDE MED XXV TIL DEELS COLOREREDE AFBILDNINGER.

Udgivne af en KREDS af DANNEQVINDER paa AMAGER.

I FORELØBIG EET VOLUMEN.

VOL. I.

HAFNIÆ.

Trykt for R. MÓSESDÓTTIR og J. LOUIS-JENSEN
Og folgt af FLORIAN GRAMMEL, i hans Tryk-Comptoir, Nialsgade.

MMVII

*Festskrift til
Britta Olrik Frederiksen
i anledning af hendes 60-årsdag
den 5. december 2007*

*ved
Florian Grammel, Jonna Louis-Jensen og Ragnheiður Mósedóttir*

Copyright © 2007 forfatterne

Første oplæg i fire eksemplarer 5. december 2007

Anden noget forbedrede elektroniske udgave 2007
http://nfi.ku.dk/publikationer/encyclopaedica_brittanica/

ISBN 978 87 992447 0 6

Sat med "Andron Corpus" af Florian Grammel

Første oplægs indbinding ved

Sille Bræmer Enke, Natasha Fazlić og Mette Jakobsen

HVAD MENTE ISAK COLLIJN MED “REDAKTION”?

SIMON SKOVGAARD

I rækken af faksimileudgaver besørget af Universitets-Jubilæets danske Samfund optræder et lille tryk fra Mads Vingaards officin med titlen *Vocabulorum variorum expositio atque collectio ex lingua svetica, ad ingenivm Puerorum Iuuandum, ordine vulgari, cum eorum Danica interpretatione Diligenter ac fideliter castigata*: Den danske bearbejder gemmer sig efter alt at dømmes bag de initialer der er sat under digtet “Ad Lectores” bagest i bogen: “P: N: H:” (T3r). En forkortelse bogens moderne udgiver med hjælp af en bibliotekarnotits opløser som Poul Nielsen Hingelberg.

At denne tematisk ordnede ordbog er en oversættelse af et svensk forlæg, fremgår altså allerede af titelbladet, og at det er en temmelig dårlig sådan af litteraturen (jeg tænker her især på Sigfrid Ehrlings “Anmärkningar till Kalkars Ordbog til det ældre danske Sprog” (APhS IV 1929–30) hvor forfatteren fremfører Kalkars ukritiske brug af Hingelbergs ordbog der på sin side beskyldes for ukritisk accept af svecismer). Det svenske forlæg er forlængst blevet identificeret. Det drejer sig om den ældste trykte ordbog hvori svensk indgår: *Variarum rerum vocabula* hvis første overleverede udgave er fra 1538 (ed. Axel Andersson 1890). Den svenske ordbog oplevede

imidlertid adskillige udgaver gennem 1500- og 1600-tallet (seneste udgave: Göteborg 1708), og før Hingelberg fremviser overleveringen tre der kan mistænkes for at have tjent ham som forlæg: den nævnte Stockholm 1538, Stockholm 1559 og Rostock 1574. Isak Collijn der udførligst har beskrevet disse tryk, sammenfatter disse tre tidligste udgaver i én gruppe. Hertil føjer sig én senere gruppe (tidligste medlem: udgaven Stockholm 1579) der er væsentligt revideret i forhold til den første, og endnu én i kronologisk forlængelse heraf der udmærker sig ved ud over latinske og svenske at indeholde finske modsvarigheder.

For nøjere at kunne undersøge Hingelbergs tolerancegrænse overfor svenskheder, og alene af almindelig tekstkritisk interesse, er det værd at bestemme hvilken udgave af den svenske ordbog Hingelberg har benyttet. Ud over de nævnte tre må vi regne med at han kan have haft et eksemplar af en tabt udgave foran sig (tiderne har ikke været gunstige ved disse skolebøger hvis oplag som regel kun er overleveret i ét slidt eksemplar). Men hvis det er tilfældet, har denne tabte udgave også tilhørt gruppe 1. Det fremgår af Collijns omtale af den danske ordbog i hans faksimileudgaves efterskrift: "Denna följer med undantag för en eller annan uteslutning noga den första svenska redaktionen av *Variarum rerum vocabula*" (1925, s. 9–10). Collijns genopdagelse af udgaven Stockholm 1559 rykkede ikke ved hans gruppering; i den artikel han skrev i anledning af fundet, omtaler han forholdet således:

Den första gruppen utgöres av de två äldsta hittills kända upplagorna från 1538 och 1574. Hit kan även räknas en dansk översättning »*ex lingva svetica*«, tryckt i Köpenhamn av Matts Vingaard år 1576, som ganska nära följer den första svenska redaktionen [...]

Den nyfunna upplagan av år 1559 är ett nästan ordagrant omtryck av den äldre upplagan från 1538.¹

Jørgen Larsen der næppe har kendt denne artikel endsige 1559-udgaven, gengiver Collijns opfattelse således:

Hvilken af disse udgaver, der ligger til grund for den danske 1576 udgave, kan diskuteres. Ifølge Collijn (1925 s. 9–10) er det udgaven fra 1538. Han sammenligner den danske udgave med denne og den tredje svenske udgave fra 1579, der forelå i en omredigeret udgave.²

Hans tolkning af Collijns ordlyd giver umiddelbart mening. Det svenske ord “redaktion” kan – som det danske – tage sigte på udarbejdelsen af det enkelte tekstvidne. I så fald betyder “den första svenska redaktionen” altså ‘udgaven 1538’ (der – netop fordi den er den første – må forudsættes at have været egentligt redigeret, i modsætning til de senere der sandsynligvis er letreviderede optryk). Men hvis den tolkning er korrekt, skal Collijns “undantag för en eller annan uteslutning” strækkes temmelig langt, medmindre han skal ende med at være i konflikt med sig selv. Alene hans beskrivelse af trykkene viser nemlig at der er forskelle mellem 1538 og de følgende; og eftersyn i den danske ordbog viser at denne stort set gennemgående slutter sig til de yngre vidner mod 1538. Slående er det fx at det afsluttende adjektivkapitel i 1538 slutter med *Impudicus* (“then som

¹ Isak Collijn: “En hittills okänd upplaga av Variarum rerum vocabula med Formulae puerilium colloquiorum Stockholm 1559”. *Nordisk tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen*. XV 1928, s. 2, 6.

² *Vocabulorum variorum expositio*, ed. Jørgen Larsen 1995, s. [6].

intit skemmes eller blyis”), mens 1559 – vist også 1574 – og Hingelberg – opregner yderligere 65 adjektiver.

Det er altså mere oplagt at Collijn har brugt “redaktion” i betydningen ‘gruppe’, og at “den första svenska redaktionen” er identisk med gruppe 1. At den tolkning er den bedste, bliver klart når vi ser nærmere på Collijns øvrige brug af ordet. I det beskedne korpus der udgøres af hans efterskrift til faksimileudgaven og artiklen fra 1928, anvender Collijn ordet “redaktion” fire gange. Selvom han – især i efterskriften – omtaler andre tekster end den svenske ordbog, bruger han kun ordet om denne. De fire steder er:

- I de till den andra gruppen hörande upplagorna föreligger en omarbetning av den första redaktionen i något utvidgad form och med annan uppställning (1925, s. 9).
- [Den danske oversættelse] följer med undantag för en eller annan uteslutning noga den första svenska redaktionen av Variarum rerum vocabula (1925, s. 9–10).
- [Til den første gruppe] kan även räknas en dansk översättning “ex lingva svetica” [...], som ganska nära följer den första svenska redaktionen (1928, s. 2).
- Om de säkerligen tyska förlagor, som legat till grund för den svenska redaktionen av Variarum rerum vocabula, hänvisar jag till efterskriften i min faksimile-upplaga av 1579 års edition (1928, s. 4).

Det sidste sted – der altså ikke har attributten “den första” – anvendes ordet om ordbogen som værk uden hensyn til dens tekstvidner og deres grupperinger. Kun modsætningen til de tyske forlæg

accentueres. Det er dette abstrakte værk Collijn kort efter omtaler som "vår första svenska lexikografiska skrift" hvis "bearbetning" tillægges Olavus Petri. Denne forfatterbestemmelse (der skyldes Johan Palmér) bygger ganske vist på en ortografisk analyse af 1538, men det er klart at den tildelte rolle som ophavsmand må dække også de efterfølgende oplag. Når "redaktion" bruges om abstraktet her, er det oplagt at tillægge det betydningen 'gruppe (uden tanke på de faktiske vidner)' i de øvrige belæg. I det første af disse er det kun tidsforskellen der betones i attributten. Det virker ikke sandsynligt at Collijn der selv er bevidst om det slid (fortidens) skolebøger er blevet udsat for (1925, s. 3; jf. Larsen 1995, s. [6]), mente at den anden gruppe (1579 ff.) byggede på netop ordbogens første oplag (1538). Og hvis det var det han mente, hvorfor udtrykte han det så ikke i klare vendinger? Dvs. hvorfor brugte han ikke det hyppige og utvetydige ord "upplaga" i stedet for det sjældne "redaktion" – sådan som han netop gør i omtalen af 1559's kildeforhold (jf. citatet ovf.)? Den simpleste forklaring er at Collijn ikke mente 'oplag', men 'gruppe'.

Om de øvrige ord Collijn anvender, kun følgende: "Upplaga" er det hyppigst brugte ord indenfor området; det anvendes med høj frekvens på hver side i Collijns to tekster. I alt ca. 95 gange. Det bruges ofte i forbindelse med årstal ("1559 års upplaga"), og bruges hovedsageligt om historiske forhold. Stedvis dog også om moderne udgivelser, fx "faksimile-upplaga". Verbet "utgiva" med afledninger bruges om moderne (videnskabelig) udgivelse i fx "Denna upplaga har utgivits av Aksel Andersson" (1928, s. 2), men lige så ofte tager det tydeligvis sigte på historiske forhold, fx "den elementarbok i latinska språket som [...] Johannes Murmellius i Münster (d. 1517) utgav" (1925, s. 7). Hensynet til den stilistiske variation varetages af "edition": "Den nyfunna upplagan av år 1559 är ett nästan ordagrant

omtryck av den äldre upplagan, från 1538 och hör således till grupp 1 av ovan beskrivna editioner av *Variarum rerum vocabula*” (1928, s. 6). Verbalsubstantivet “utgåva” (svarende til dansk “udgave” og tysk “Ausgabe”) anvender Collijn ikke.

Når Collijn bruger “redaktion” som samlebetegnelse for den første gruppes tre svenske medlemmer, er det fordi han ikke tillægger de ændringer der er mellem oplagene stor nok vægt til at have forudsat ny redigering. Collijn gør minutiøst rede for ændringerne i 1559 i forhold til 1538; de er alle – inklusive supplementet til adjektivkapitlet – relativt mekaniske. Ændringerne i 1579 berører derimod kapitlernes ordning og artikelrækkefølgen. Det er altså ændringer af redaktionel karakter, og Collijn vover et bud på den mulige redaktør: Johannes Billius (1925, s. 9).

I øvrigt kan det bestemt siges at Hingelbergs tekst bygger på et forlæg der har haft samme layout som udgaven Stockholm 1559. Anderssons udgave af 1538 lader os ikke slutte noget om dennes layout – der jo kan være det samme for hele gruppen, og om 1574 hedder det hos Collijn at “Samma tillägg [som 1559] och samma uppställning har också Rostock-upplagan 1574” (1928, s. 7). Af hans bibliografi fremgår dog at 1574 (som jeg endnu ikke har haft mulighed for at undersøge) anvender “Ant., schwab. o. kurs. typer”, det vil snarest sige at den – som det er gængs praksis – skelner typografisk mellem latin (i antikva) og folkesprog (i fraktur). Denne skelnen – der også er foretaget hos Hingelberg – kender 1538 og 1559 ikke. Der anvendes fraktur om både latin og svensk. Og heraf er opstået en påfaldende fejltype i Hingelbergs ordbog når et svensk ord på grund af pladsmangel i den svenske spalte er rykket ned først på den følgende linje hvor latinen normalt står. Et afsluttende eksempel illustrerer fejltypen. I kapitlet *De affinitate* optræder i 1559 følgende artikel:

Pronuba brudsäta/ brwd
fremma / brwdtämna

Hos Hingelberg (men måske allerede i 1574) resulterer det i to artikler:

Pronuba Brudsæde
Fremma Brudtammer

Det er ikke god latin.